

СУСПІЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ С.С.ГОГОЦЬКОГО У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПЕРІОДИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Сучасні трансформаційні процеси, відображені у функціонуючій системі вищої освіти, зумовлюють упровадження в навчальний процес важливих зразків творчої спадщини педагогів ХІХ ст. як переломного етапу в історії педагогічної думки. У період сьогодення є потреба в детальному вивченні не лише концептуальних наукових праць, але й публіцистичного доробку як важливої складової науково-педагогічної творчості вчених минулого.

Філософська спадщина С.С. Гогоцького (1813-1889 рр.) – доктора філософії та стародавньої філології, ординарного професора педагогіки, викладача Київської духовної академії та університету св. Володимира, засновника та керівника Київських вищих жіночих педагогічних курсів у м. Києві (1878 р.) – всебічно аналізувалася сучасними дослідниками (І. Фіцик, В. Горський, І. Огородник, В. Русин, М. Ткачук, Н. Мозгова, В. Федулова та ін.), його психолого-педагогічні праці розглядалися такими вченими, як Н. Дем'яненко, І. Важинський, О. Черкасов, С. Кузьміна та ін. Однак численні статті освітнього діяча не були предметом детального вивчення сучасними науковцями, чим і зумовлений вибір теми нашої розвідки. Метою статті визначена спроба опрацювання основних розвідок С.С. Гогоцького (1813-1889), опублікованих у періодиці другої половини ХІХ ст., окреслення провідних суспільно-педагогічних ідей професора.

Орієнтовно перша стаття вченого («Думки про бідне становище християнства на Сході») вийшла друком у 1839 р. (газета «Маяк»), проте головні публікації професора побачили світ на сторінках російських і вітчизняних газет і журналів у другій половині ХІХ ст.

У значній за обсягом промові педагогічного напрямку під назвою «Про історичний розвиток виховання у найпримітніших народів стародавнього світу» [1] здійснено компаративний аналіз виховних систем стародавніх греків і східних народів (китайського, індійського, єгипетського, перського, єврейського та давньоримського), визначено ключові особливості та відмінності кожної з них. Автором визначено три етапи історії становлення та розвитку виховання у стародавніх греків: героїчні часи; розквіт грецького суспільного життя та виховання; занепад сфери політичної та перевага софістики в науці й житті [1, 80], наведено прикметні особливості кожного періоду. Професор С.С. Гогоцький підкреслював, що, займаючись вихованням підростаючого покоління, сучасний йому педагог повинен усвідомлювати своє покликання і завжди перейматися істинним розумінням призначення людини-Християнина та живою любов'ю до святої Церкви [1, 255]. Таким чином, у виступі простежуються базові авторські світоглядні позиції стосовно історичного розвитку навчання та виховання стародавніх народів Сходу.

Стаття «Голос із південно-західної Русі» [2] присвячена розгляду духовно-релігійного становища селянства південно-західних губерній Російської

імперії напередодні скасування кріпосного права. У публікації викладено окремі думки вченого стосовно покращення духовного життя населення вказаних територій: необхідність розробки найпростіших букварів церковнослов'янською (для молитов і релігійних текстів) та російською (для інших потреб) мовами, їхня доступність і поширення серед простого народу тощо. Професор був глибоко переконаний у тому, що перехід селян до вільного стану мусить контролюватися Церквою та урядом, а російська мова повинна й надалі функціонувати в навчальних установах південних і південно-західних губерній Російської імперії.

Публікація «Нотатки київського жителя» вміщувала відомості про тогочасне суспільно-наукове становище в м. Києві. Йшлося про невизначеність і хиткість внутрішнього життя міста, оскільки «в ...місцевого жителя немає розвинутого самовідчуття, немає усвідомлення власної гідності, власної особистості, немає впевненості, що ...він не лише може, але й повинен удосконалювати себе та свою працю, що він ...повинен бути активним суспільним учасником» [3, 59]. Стаття вміщувала погляди автора на скасування кріпацтва та відповідні освітні зміни. Загалом автор підтримував трансформації 1860-х років як такі: «...будемо сподіватися, що зі звільненням селянства з кріпосного стану закономірно з'явиться більше поваги та більше любові до матеріальної праці» [3, 59]. Особливо важливого значення автор надавав навчанню селянських дітей у постреформений період: «Необхідною є ...освіта, пристосована до їхніх спеціальних потреб, ...для того необхідно було б, окрім приходських училищ, мати принаймні у великих містах училища ремісничі» [3, 60]. До змісту відповідних навчальних програм повинні входити церковнослов'янська та російська мови, письмо та арифметика. Педагог вважав, що краще забезпечити дітям початкову освіту, ніж очікувати на появу удосконалених типів шкіл. З часом, на думку вченого, теоретичний курс навчання може продовжуватися прикладною спрямованістю з опануванням учнями ремеслами та формуванням практичних навичок із окремих галузей сільського господарства. Отже, автор віддавав перевагу професійному напрямку освіти селянських дітей, тогочасна триєдина мета якої складалася з усвідомлення та дотримання засад християнського православного віровчення як важливої складової розумового та морального виховання, з обов'язкового вивчення дітьми церковнослов'янської та російської грамоти, відомостей з російської історії.

Професор був переконаний у вирішальній ролі діяльності університетів у справі розвитку просвітництва в краї. Тут же подаються відомості про останні на той час наукові здобутки окремих викладачів вищих навчальних закладів (О. Селіна, В. Шульгіна та ін.). Указуючи на недостатню кількість доступної для населення друкованої продукції, автор наголошував на тому, що «...давно вже потрібно мати нам ...російські книжні лавки та російські бібліотеки для читання» [3, 66]. С.С. Гогоцький навіть доносив до відома громадськості інформацію (на той час не підтверджену офіційно) про можливе відкриття в місті великої бібліотеки. Окрім того, в статті вміщено повідомлення про функціонування у м. Києві Тимчасової комісії з розбору стародавніх актів, до складу якої свого часу входив і сам С.С. Гогоцький. Невелика за обсягом газет-

на публікація, адресована санкт-петербурзьким читачам, містила основні суспільно-наукові новини та думки автора про стан тогочасного культурно-освітнього й громадського життя м. Києва.

Стаття Сильвестра Сильвестровича «Два слова стосовно прогресу» вміщувала погляди автора на загальні соціально-духовні зміни в суспільстві. С.С. Гогоцький вважав, що слово «прогрес» не зовсім точно відображає соціальну генезу як таку, позаяк викликає суперечності та подвійність настроїв серед населення стосовно його трактування. Зазначено, що «...лише при стійкому усвідомленні незмінного є можливою розумна зміна, а разом із ними успішність, розвиток і вдосконалення людини, народу та людства» [4, 123]. Вчений радив дотримуватися рівноваги в ході загального вдосконалення, коли «...з одного боку, все святе, істинне та праведне є таким могутнім, що не ...розвіюється життєвими хвилюваннями, з іншого – коли власне зміни постійно направлені ...зовнішньо та внутрішньо встановити непохитне та незмінне» [4, 125-126]. Загалом у статті наявні обережно-песимістичні настрої автора, наголошується на невідповідності використання зазначеного терміну в практичному значенні та викладено пов'язані з цим відповідні судження, проте в жодному разі не заперечується ідея різнобічного піднесення людської особистості.

У розвідці «Сучасність» наявний стислий екскурс у стародавню історію людства, що розподілялася на три ключові періоди: золотий, срібний, мідний і залізний. Така нисхідна, на думку автора, класифікація загалом вважалася ним «занепадом удосконалення та щастя в людському роді» [5, 48], оскільки лише в першому з поданих етапів «...люди жили в безпосередньому спілкуванні з Богом і тому були досконалі та щасливі» [5, 48]. Як писав учений, «віра однаково рятує нас від суму та зарозумілості. ...Віра піднімає нас над видимістю, у похмурій дійсності вона вбачає не злу долю, а хрест і випробування, що посиляє любов Бога; в дійсності радісній – не успіхи людської сили, а благословення та милосердя Боже» [5, 53-54]. Власне, під словом «сучасність» С.С. Гогоцький розумів відповідне до потреб будь-якого періоду «все духовне життя людини, її переконання, віросповідання, характер і поведінку» [5, 47]. Концептуальна ідея статті відображала необхідність обговорення громадськістю тогочасних трансформацій у тісному зв'язку з вивченням набутого історичного досвіду, на усвідомлення людством основ християнського віровчення як одного з найважливіших начал розвитку самосвідомості творчої особистості, як базис для її подальшого самовдосконалення.

Публікація «З приводу поширення грамотності у південно-західній Росії» порушує проблему вибору підручників, написаних малоруською та російською мовами, у контексті суспільних змін другої половини XIX ст. Педагог вбачав значний позитив для народонаселення південно-західних губерній Російської імперії від функціонування російської мови в суспільно-освітньому житті: перспектива самостійного читання книг російської літератури, можливість листування та ведення документації без сторонньої допомоги. Крім того, науковець визначав ключову роль російської мови в її впливі на вироблення цілісної суспільної думки в імперській державі.

С.С. Гогоцький не виступав за абсолютне вилучення малоросійських текстів із букварів і підручників: «...думаємо, що наш народ потрібно навчати ...загальноросійською книжною мовою (зрозуміло, що молитви можуть бути написані церковнослов'янським алфавітом), проте не виключаючи додавання певних статей морального змісту малоросійським нарiччям...» [6, 103]. Він наголошував на тому, щоб навчальний процес «...здійснювався не лише малоросійською, але й загальноросійською книжною мовою» [6, 109], при умові існування церковнослов'янської мови в тогочасних букварях.

У статті «Якою мовою слід навчати в сільських школах південно-західної Росії?» викладено авторські погляди на питання можливого навчання сільських дітей українською мовою. Учений вважав проблему вибору мови для її функціонування в початкових і середніх освітніх установах несуттєвою, аргументуючи власну позицію тим, що «в сільських школах ...завжди навчали за церковнослов'янськими та російськими елементарними книгами» [7, 1], а російська мова не сприймалася як іноземна, оскільки була зрозумілою для більшості мешканців південно-західних губерній імперії. Професор був глибоко переконаний у важливій освітній функції російської мови для дітей селянства: «...завдяки ...навчанню російською мовою вони отримують можливість рівної подальшої освіти, без жодного стороннього втручання» [7, 1]. У статті містяться думки С.С. Гогоцького стосовно ефективного суспільного піднесення зазначених територій у непорушній єдності з імперською державою: «...єдина умова ґрунтового розвитку та добробуту всієї південно-західної Росії – це її гармонійна освіта з усією Російською Землею спільною мовою та в нерозривному зв'язку з нею...» [7, 2].

Розвідка С.С. Гогоцького під назвою «Пояснення» присвячена аналізу становища церковно-приходських шкіл у тогочасній системі освіти. Автор спрямував свою увагу на визначення місця та ролі церковно-приходських шкіл у навчально-виховному процесі, необхідність російської мови як засобу навчання населення західної та південно-західної частин імперії, важливість ефективних взаємовідносин західних, південно-західних губерній і Росії. Стаття професора містила суперечливі судження та мала виразний дискусійний напрям: С.С. Гогоцький був переконаний, що навчальний процес у церковно-приходських школах повинен вестися російською мовою. Педагог виступав за тісний зв'язок малоросійських губерній із російськими територіями шляхом вивчення населенням указаних територій спільної мови, через діяльність єдиної системи державного управління, поселення якомога більшої кількості росіян у зазначених частинах імперії. Інший варіант державних відносин між Росією та південно-західними губерніями спричинив би, за словами вченого, «пригноблення з боку латино-польських стихій» [8, 3]. У публікації здійснено побіжний огляд боротьби польського та українського народів, зазначено важливість об'єднуючої ролі гетьмана Б. Хмельницького. Будь-які відносини з Польщею автор статті вважав ілюзіями, закликав установлювати «тісний зв'язок з Росією східною» [8, 3]. Таким чином, різко виступаючи проти ополячення південно-західного краю, професор підкреслював єдність із Росією як єдину потенціальну можливість опору польсько-єврейському впливу.

У невеликій за обсягом статті «Про ремісничі школи» подано прихильне ставлення автора до впровадження в тогочасну систему освіти шкіл зазначеного типу, виявлено значний позитив у введенні ремесла як професійної навчальної дисципліни та в окремому спрямуванні освітнього процесу на вивчення людським ресурсом техніки, ручної праці тощо [9, 3].

До публікацій педагогічного напрямку відноситься також промова «Про педагогічне значення байок Крилова». Взавши за мету свого виступу з'ясувати педагогічну важливість творів відомого байкаря та їхнє значення для розвитку просвітництва, вчений розглянув характерні особливості байки як літературного жанру, засоби її впливу на розвиток дитячої особистості. Так, він вважав байку найнижчою та найпростішою формою початкової освіти, вбачаючи такий зв'язок між літературним твором і засобами подальшого розвитку навчального процесу, що забезпечує безперервність і послідовність розумово-морального розвитку вихованця. Професор підкреслював особливу користь байки для початкової освіти, позаяк у літературному творі закладено першооснови усвідомлення учнями оточуючого їх світу. Крім того, байки важливі для творчої особистості вихованця, оскільки відтворення авторами певних життєвих ситуацій «...впливає на все душевне життя дитини та формує в ньому те загальне суцільне збудження її сил, у якому полягає перша умова ...подальшого розвитку та освіти» [10, 50]. Таким чином, С.С. Гогоцьким байка визначена першочерговим педагогічним засобом формування та розвитку в дитини творчих здібностей.

Учений підкреслював неповторність і природність літературних образів, створених І.Криловим, його твори вважав досконалими літературними зразками, наголошуючи на простоті та доступності змісту, важливості комізму та іронії в дидактичних висновках. На думку професора, в них уміщено керівні основи народного життя, відображено світ моральних взаємозв'язків між діяльністю вихователя і вихованців, між школою та майбутніми поколіннями. Разом із цим, автор відзначав певні недоліки у творах російського письменника: відсутність зв'язку між загальними моральними істинами та народним життям, залишки давнього класицизму тощо. У контексті промови байкар виступав «загальним учителем і наставником», «знаменитим діячем російського слова», а його твори – пам'яткою рідкісної досконалості, цінним здобутком для нащадків.

У 1870 р. на урочистих зборах університету св. Володимира ординарним професором педагогіки С.С. Гогоцьким була виголошена чергова промова під назвою «Карамзін як мораліст і історик». Стислий виступ ученого був спрямований на визначення загального характеру творчого шляху відомого письменника-мораліста XVIII ст. під впливом сучасного йому суспільного та розумового життя. Автором промови окреслено світоглядні позиції М.М. Карамзіна, його думки стосовно наук і мистецтва, побіжно охарактеризовано творчість наукового діяча та підкреслено морально-ідеалістичну спрямованість його різнобічної діяльності.

Подаючи загальний огляд творчості російського письменника, автор промови визначає його одним із важливих діячів російської мови, історії та освіти

[11, 1], наголошуючи на християнських світоглядних установках М.М. Карамзіна, оскільки «він завжди був проникнутий глибоким релігійним почуттям, живою любов'ю до батьківщини та твердим усвідомленням громадянського обов'язку» [11, 7]. Даючи позитивну оцінку творчого доробку письменника, професор університету св. Володимира зазначав наступне: «Своїми прекрасними легкими статтями та винятковою поміркованістю... Карамзін з одного боку стримував розповсюдження хибних начал деяких західних доктрин, з іншого – стимулював народні сили до розумового життя, до освіти, до моральної досконалості» [11, 7-8]. Таким чином, літературна творчість ученого XVIII ст. була спрямована на пробудження в людей духовного потенціалу, адже його праці, за словами С.С. Гогоцького, «діяли прямо на душу» [11, 8].

Однак основне значення діяльності М.М. Карамзіна, на думку автора промови, полягало в її науково-історичному напрямі. З цього приводу зазначено: «він здійснив велику й найскладнішу частину справи, ...художністю та добросовісністю відтворення давньої російської історії підвищив нашу історичну самосвідомість і заклав міцні передумови її подальшого розвитку» [11, 9]. Історіографічний твір М.М. Карамзіна, за оцінкою професора, містив у собі природну повноту та пропорційність в описах дійових осіб, драматизм у зображенні боротьби духовних сил, натхнення моральне та громадянське почуття в погляді [11, 14].

Отже, погляди вченого-мораліста XVIII ст. співпадали зі світоглядними переконаннями самого автора промови стосовно захисту монолітності загальноросійської нації та єдиного функціонування російської мови. С.С. Гогоцький, дотримуючись подібних ідей, підкреслював важливість внеску М.М.Карамзіна в розвиток людської самосвідомості, позаяк «завдяки його таланту та праці ми можемо тепер ...правильніше усвідомлювати непорушні основи ...єдності та подальшого розвитку» [11, 15].

Полемічна за своїм характером стаття «Ще декілька слів про українофілів» була критичною відповіддю автора на діяльність передової проукраїнської інтелігенції, заходи якої вважалися науковцем «...дивним напрямом деяких ...українолюбних діячів...» [12, 1]. Поняття «українофільство» тлумачилося С.С. Гогоцьким як надмірність любові до своєї батьківщини, як прагнення підкорити своїм інтересам усю західну частину Російської імперії [12, 2]. Він вважав, що єдність західних губерній із центральною Росією та поширення російської мови слугували ключовими факторами у ліквідації процесів колонізації малоросійського краю західними сусідами.

Публіцист відкидав самотійність і повнозначність української мови, визнаючи її просторіччям, південним діалектом. Тому тезу українофілів про складність російської мови для сприймання учнями початкових шкіл і заміну навчальних російськомовних підручників українськими вважав помилковою та непотрібною для населення зазначених губерній, оскільки був глибоко переконаний у тому, що «...загальноросійська мова навчальних книг в елементарних школах не лише зрозуміла дітям, але часто є навіть зрозумілішою за південно-російський жаргон» [12, 3]. С.С. Гогоцький не виступав за абсолютну заборону

та ігнорування української мови, він вважав можливим її використання в процесі пояснення наставниками незрозумілих російських слів, при написанні філологічних досліджень тощо. Заперечення ним загального впровадження російської мови в навчально-виховний процес пояснювалося однорідністю населення Російської імперії, при якому двомовність, на думку професора, була б зайвою [12, 4]. Крім того, зрозумілість і користь російської мови окреслювалися науковцем в історичному контексті: «...до тридцятих років ...на всьому просторі південного заходу існували суто польські світські училища, російські ж училища були тільки духовні, ...у сто разів менше було можливості навчатися російською мовою» [12, 4]. Поширення російської мови як спільної для півночі, заходу та півдня визначалося професором як ще один факт її зрозумілості населенням зазначених частин Російської імперії.

Таким чином, професор виступав за суспільно-освітню єдність населення Російської імперії, за збереження його моральної сили. Подібні домінанти простежуються в «Додатку до статті «Ще декілька слів про українофілів» [13] і в розвідці «Українофільство з його ідеєю про двотекстові підручники» [14]. Хоча суспільні погляди С.С. Гогоцького мали виразний антиукраїнський напрям, однак вони ґрунтувалися на науковому сприйнятті й аналізі публіцистом історичних концепцій і виражали пануючі соціальні пріоритети та промонархічні настрої. Світоглядні позиції автора вплинули на формування його загальнопедагогічних ідей, на той час досить прогресивних і важливих у справі підвищення рівня грамотності серед населення та розвитку освіти.

Отже, основна публіцистична спадщина С.С. Гогоцького складається з суспільно-історичних і педагогічних статей, в яких простежено проімперські міркування автора відносно становища українського населення в суспільстві, функціонування української мови як діалекту та її ролі в освітній справі південно-західних губерній Російської імперії, проаналізовано ситуацію та охарактеризовано зміни в освітній сфері другої половини ХІХ ст. Суспільно-історичні погляди вченого закономірно вплинули на його педагогічну діяльність і зумовили визначення професором концептуальних основ результативного становлення людської особистості: християнське віровчення та православні виховні традиції, суворі вимоги до особистості вчителя, основоположна роль наставника в процесі розвитку самосвідомості учня, його прагненні до творчої самореалізації в соціумі тощо. Тому зазначені переконання вченого, викладені ним на шпальтах газет і журналів, мають значну вартість і заслуговують на більш детальний розгляд із позицій сьогодення в контексті вивчення тогочасних історичних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гогоцький С.С. Про історичний розвиток виховання у найпримітніших народів стародавнього світу // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Спб., 1854. – 192 с.
2. Гогоцький С.С. Голос із південно-західної Русі // Русское Слово. – Спб., 1859. – С. 19-28.

3. Гогоцький С.С. Нотатки київського жителя // Русское Слово. – Спб., 1859. – С. 56-68.
4. Гогоцький С.С. Два слова стосовно прогресу // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1860. – С. 119-136.
5. Гогоцький С.С. Сучасність // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1860. – С. 47-73.
6. Гогоцький С.С. З приводу поширення грамотності у південно-західній Росії // Труды Киевской Духовной Академии. – К., 1861. – С. 103-110.
7. Гогоцький С.С. Якою мовою слід навчати в сільських школах південно-західної Росії? // Современная Летопись. – Спб., 1863. – С. 1-5.
8. Гогоцький С.С. Пояснення // Московские ведомости. – М., 1864. – С. 3.
9. Гогоцький С.С. Про ремісничі школи // Современный Листок. – Спб., 1865. – С. 3.
10. Гогоцький С.С. Про педагогічне значення байок Крилова // Университетские Известия. – К., 1868. – С. 47-54.
11. Гогоцький С.С. Карамзін як мораліст і історик // Университетские Известия. – К., 1870. – С. 1-15.
12. Гогоцький С.С. Ще декілька слів про українофілів // Русский Вестник. – М., 1875. – С. 1-13.
13. Гогоцький С.С. Додаток до статті «Ще декілька слів про українофілів» // Русский Вестник. – М., 1875. – С. 413-415.
14. Гогоцький С.С. Українофільство з його вигадкою про двотекстові підручники / Німецька психологія в нинішньому столітті М. Троїцького. – К., 1881. – С. 1-71.